

O TENDINȚĂ FONETICĂ ÎN GRAIURILE DIN VESTUL ROMÂNIEI*

1. Am numit *tendință* fenomenul la care ne referim în continuare – asimilarea unui *ă* sau *e* de către un *i* accentuat –, în accepția pe care o dau neogramaticii acestui cuvânt, iar nu în cea dată de Al. Graur într-o cunoscută lucrare. După aceasta din urmă, tendința este mult mai cuprinzătoare decât *legea*, reprezentând „sensul în care evoluează limba, liniile generale care duc de la o stare inferioară la una superioară, iar legile sunt detaliile prin care se manifestă această tendință”¹. G. Millardet susținea, dimpotrivă, că tendința fonetică stă la baza legii fonetice, că orice lege este expresia unei tendințe, dar că o tendință nu se transformă obligatoriu în lege. Ea se distinge de lege prin caracterul ei nehotărât și oscilatoriu, deci înseamnă mai puțin decât o lege².

Așadar, situată între accidentul fonetic și legea fonetică, tendința fonetică reprezintă, din punctul nostru de vedere, acel fenomen, acea rostire care nu generalizează, nu apucă să se generalizeze, din varii motive, și nici nu mai are șanse să fie „primită de toți membrii unei colectivități lingvistice”, cum se exprimă Sextil Pușcariu³. Cunoașterea tendințelor fonetice își are rosturile ei, între altele ajutându-ne să reconstituim verigile lipsă din lanțul evoluției unui cuvânt de la prezumtivul etimon (pe care, altfel, nici nu l-am putea presupune) la forma lui actuală.

2. Exemplul clasic pentru asimilare vocalică imediată și regresivă amintită la început ne întâmpină în cuvântul *străin/strein*, care, indiferent de forma originară, devine, preponderent în vestul Munteniei, în întreaga Oltenie, în sudul Banatului, izolat în două puncte din Apuseni și jud. Mureș și cu totul sporadic în Moldova, jud. Vrancea, *striin* și, apoi, *strin*⁴. Câteva corecții cu privire la aria acestui fonetism putem aduce pe baza altor lucrări. Așa, bunăoară, el se întâlnește și în

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Dialectologie, Baia Mare, 10–12 oct. 1996.

¹ Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968, p. 13.

² G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes*, Paris, 1923, p. 270 și urm., apud Al. Graur, *op. cit.*, p. 6-7.

³ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940, p. 72.

⁴ Vezi întreaga discuție la Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975, p. 103-105.

Crișana⁵, în nordul Banatului⁶, în centrul Banatului⁷ și în Banatul sârbesc⁸, cu alte cuvinte, peste tot în Banat.

Cunoscută este și transformarea lui *găină* în *ghină* din Bihor⁹. Dar am avut surpriza să ne auzim vecinul, belințean get-beget, deci bănățean, hâșâindu-și găinile cu cuvântul: *Ghină!* Giuglea (și, după el, S. Pușcariu¹⁰) leagă această transformare de prefacerea lui *că-* și *gă-* în *ke-* și *gé-*. Noi însă o punem pe seama lui *-i-* accentuat, vocală anterioară închisă, tendința vorbitorilor fiind de a face mai puțin efort în rostire. De altfel, încă în latină există tendința generală de închidere a vocalelor scurte *a*, *e*, *o* în silabă interioară deschisă¹¹.

Cuvântul *leit* (< sl. *lejon*, *lejati*, DEX, s.v.) cunoaște în graiul din Belinț, jud. Timiș, două forme: una generală, *lăit*, alta întâlnită doar la câteva persoane, *lit* (am auzit-o la o femeie din Hezeriș, Timiș, măritată în Belinț). Păcat că harta 1316 din ALRM II, (*E leit*) *TATĂL (SĂU)* nu consemnează rostirea secvenței [eɪ] din *leit*, ci numai formele pentru *tatăl*, fiindcă am fi putut ști cu precizie dacă forma *lit* este izolată sau se întâlnește pe arii mai întinse.

Numele propriu *Trăilă*, foarte răspândit în Banat (cândva – la sfârșitul sec. XVIII – ostracizat de biserică, alături de *Jivan*, *Iorgovan*, *Drăgoi*, *Floarea*, *Brândușă*, *Sanda*, *Manda*, „care în sfințele cărți nu se află”¹²), apare în matricolele bisericești din sec. XVIII–XIX, la Belinț, sub forma *Trailă*, *Trail*, *Treil* pentru bărbați, *Traița* pentru femei (tatăl fetei botezate astfel, la 1815, se numea *Trail*). În rostire însă, nu este exclus să fi avut la Belinț și forma *Trailă*, atestată în Banatul sârbesc¹³, de la care, prin asimilare, s-a ajuns la *Trilă*, pe care îl găsim într-un supranume din Belinț: *Trilă Gherga*, și la *Tilă*¹⁴.

De remarcat și forma *arântea* a prepoziției *înaintea* de la Gârda de Sus, Alba¹⁵; aici, secvența [aɪ], care interesează discuția noastră, devine mai întâi [ăɪ],

⁵ Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, [București], Editura Academiei R.P.R., 1961, p. 41; G. Alexici, *Texte din literatura populară română*, II. Editat de I. Mușlea, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, p. 89, 98, 103, 131, 181.

⁶ G. Alexici, *op. cit.*, p. 45, 192, 193.

⁷ *Ibidem*, p. 186.

⁸ *Ibidem*, p. 161.

⁹ G. Giuglea, în DR, I, 1920–1921, p. 248; ADFR I ne furnizează și alte atestări ale acestui fenomen în aceeași arie bihoreană: „căca d'i *g'in*” (sublinierea noastră, ca și mai jos), „o vorovit cocoșul cătă *ghini*” (p. 81), „Om ță ię *gina* ačę n'ęagră” (p. 107; pe aceeași pagină și la același vorbitor mai întâlnim formele: *găină* și pl. *găin'ți* și *gin'e*).

¹⁰ DR, IV, 1924–1926, p. 715.

¹¹ ILR, I, p. 18.

¹² Simion Dănilă, *Documente privitoare la antroponimia bănățeană*, în LR, XXXI, 1982, nr. 3, p. 260 și urm.

¹³ Radu Flora, *Numele de familie românești din Banat (P.S.A.V.)*, în idem, *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina*, II, Panciova, 1974, p. 112.

¹⁴ NALR – Banat. Date, p. 73 etc.

¹⁵ ALRM II, h. 1709, punctul 95.

apoi [eí], [ií], [i], iar acesta, fiind în poziție nazală și precedat de *r*, rezultat prin rotacizarea lui *-n-*, se transformă în [ɾ].

3. Asemănătoare este și asimilarea vocalică imediată și progresivă în cuvintele care conțin un *-i-* accentuat. De pildă, pentru *piuă*, DLR notează și *piă* (la Cantemir), iar NALR – Olt., II, h. 295, înregistrează forme de plural *piie* și *piș*, deci cu asimilarea lui *u* și chiar a lui *ie* de către *-i-*.

Dintre numeroasele forme dialectale ale lui *creieri* ne interesează *crierî*¹⁶, *crișerî*¹⁷, care pot deveni *crișirî*¹⁸, *crișî*¹⁹. Tot așa, o formă cum este *crier*²⁰ a lui *creier* poate explica forma *crișir*²¹.

4. Forța asimilatoare a lui *i* se manifestă și când aceasta este semivocală într-un diftong accentuat. Bunăoară, Iosif Vulcan folosea forma *să triesc*²² pentru *să trăiesc*, deci [ăié] >*[eíé] >[iíé], cum ar trebui notată forma *să triasc*: **să trișesc*. Tot așa, bănățeanul Nicolae Oțălea, cel dintâi fabulist român, întrebuițează la 1784 forma *închiat* (de fapt: **înkișat*) pentru *încheiat*²³, iar la Scărișoara, Alba, s-a înregistrat *tiiat* pentru *tăiat*²⁴.

Schimbându-și accentul, cuvântul *creieri* devine în Banat *creierî*²⁵, de la care se poate ajunge ușor la *crișerî*²⁶; cf. și *grișer* în Oltenia²⁷ sau băn. *crișon*, pe care îl știm din graiul natal, și *crișon* din Maramureș²⁸, forme provenite din *creișon* (fonetismul acesta este răspândit însă și în alte regiuni ale țării).

Cu rezerve, includem aici și o formă a verbului *a grăi*, notată de sibianul Johann Tröster în lucrarea *Da Alt- und New- Teutsche Dacia* (Nürnberg, 1666): „Assa greschte Rumunyi”²⁹, unde *greschte* este, probabil, **griște* < **griște* < **grește* < *grăște*.

Fenomenul nu ocolește antroponimele. Numele de familie *Trion* (pron. *Trișon*), pe care îl știm din Chizătău, Timiș, provine dintr-un *Traia*³⁰, prin fazele **Trăișon* > **Treișon*. În Bihor se rostește frecvent *Trișan* pentru *Traian*. Numele de

¹⁶ NALR – Olt., I, h. 3, pct. 952.

¹⁷ ALRR – Trans., I, h. 7, pct. 281 etc.

¹⁸ NALR – Olt., I, h. 3, pct. 956.

¹⁹ ALRR – Trans., I, h. 7, pct. 283.

²⁰ NALR – Olt., III, planșa 96, pct. 951, 953.

²¹ *Ibidem*, pct. 964.

²² Iosif Vulcan, *Poezii. Proză. Teatru*, București, 1987, p. 343.

²³ Nicolae Oțălea, *Alese fabule*. Ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca, 1985, p. 177.

²⁴ ADFR, II, p. 245.

²⁵ NALR – Banat, I, h. 7, pct. 74.

²⁶ *Ibidem*, punctul 5.

²⁷ NALR – Olt., III, planșa 96, pct. 947.

²⁸ ALRR – Mar., III, h. 691.

²⁹ Apud Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993, p. 197.

³⁰ NALR – Banat. Date, p. 14 etc.; *Traia* este capabil să-l explice și pe *Trăescu* din Oltenia (cf. DOR, p. 392).

familie *Nedianu*³¹ provine din *Nedeia*, Dolj, prin faza **Nedeianu* > **Nediianu*. La fel, numele de familie *Ulieru* (de fapt: *Ulijeru*) provine dintr-un **Ulejēru* < *uleier* „persoană care se ocupă cu stoarcerea uleiului² din semințe; proprietar al unei prese de ulei” (DEX, s.v.) (cf. și apelativul german *Öler* „negustor de ulei” < *Öl* „ulei”; numele de familie *Oehler*), iar nu din *ulier* (< *uli(u)* + *-ar*) „vânător sau crescător de uli”, cum susține I. Iordan, care adaugă în paranteză: „absent în sursele mele”³², absență explicabilă, fiindcă un asemenea cuvânt nu există în limba română.

5. „Uneori asimilarea originară nu se mai recunoaște ușor din cauza schimbărilor ulterioare”³³, ceea ce ne face să nu mai intuim întotdeauna exact etimologia unor cuvinte, să băjbăim și să oferim soluții eronate, care se pot schimba chiar, pentru o perioadă de timp.

Iată de ce socotim că, acordând mai mare atenție forței asimilatoare a unui *i* accentuat, putem reface drumul spre etimon al multor cuvinte. De exemplu, în domeniul onomasticii, numele de familie *Osian*, pentru care I. Iordan propune *osie* + *-an*³⁴, nu-i altceva decât *Osoian*³⁵ < *Osoi*, Cluj etc., prin faza **Osăian* < **Oseian* < **Osian*, după cum *Striian*³⁶, dintr-un text cules la Luncani, Timiș, este totuna cu n. fam. *Streian*³⁷, informatorul cunoscând etimologia: „ahăla-i d'in Stfeji, d'e pă apa Jăului”, măcar că *Strei* nu-i pe apa Jiului, ci altundeva în județul Hunedoara, chiar pe apa *Streiului*.

Mai tentantă este explicarea lui *stână* dintr-un **stină* < **stiină* < **steină* < **stăină* < **stăuină* < *stăuină*, singurul etimon, dintre multele propuse, care ar satisface deopotrivă exigențele semantice și pe cele fonetice. *Stăuină* provine dintr-un lat. **stabulina*³⁸ și are o mare circulație în Ardeal și Banat, de unde, prin migrații păstorești, s-a răspândit și în celelalte provincii românești, cum a arătat G. Giuglea³⁹. Sinereza vocalelor neaccentuate *ă* și *u* se înscrie într-o tendință generală a limbii vorbite de a evita hiatul⁴⁰. Apoi intră în acțiune *i*, care asimilează mai întâi semivocala *u* și se ajunge la **stăină*. O confirmare indirectă a acestei supoziții o avem în cuvintele *stăină*, cunoscut lui Șt. Pașca de la Sângeorz-Băi, cu sensul „a fugi pe furiș, de frică” (DLR, s.v.: etimologia necunoscută, deși apropierea de *stăuină* se poate face lesne, verbul însemnând mai întâi, probabil,

³¹ *Tel. Timiș*, p. 283.

³² DNFR, p. 475.

³³ Sextil Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1994, p. 128.

³⁴ DNFR, p. 346.

³⁵ *Tel. Timiș*, p. 296.

³⁶ Dumitru Șandru, *Folclor românesc*, București, 1987, p. 141.

³⁷ *Tel. Timiș*, p. 361.

³⁸ DLR, s.v.

³⁹ G. Giuglea, *Cheie pentru înțelegerea continuității noastre în Dacia prin limbă și toponimie*, în „Geopolitica și geoistoria”, III, 1944, nr. 1, p. 24-25.

⁴⁰ Anca Ulivi, *Cercetări asupra sinerezei în limba română actuală*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 2, p. 104-120.

„a se furișa pe lângă stăuină, ca lupul”), și *stăit*, din câteva toponime bănățene: *Valea Stăitului*⁴¹, *Drumu Stăitului*⁴², *Fața Stăitului*⁴³, care presupune un **stăuít* < **stăuít* < **stăuî* (verb neînregistrat în DLR, dar existent în Mărginimea Sibiului, la Tilișca, având sensul „a târli”²⁷ (cf. DLR, s.v.), cum ne informează Vasile Ursan din Săliște, Sibiu), totuna cu *stăhui* (nici el consemnat în DLR) din Maramureș⁴⁴, provenind de la subst. *stau* „staul”, cu o foarte mare circulație în vestul țării, iar nu din verbul *a sta*, cum presupune Al. Rosetti⁴⁵. A urmat asimilarea lui *ă*: **steină* > **stiină*, după cum s-a văzut din exemplele anterioare, iar prefacerea lui *i* în *î* după grupul *st* este obișnuită în limba veche, dar și astăzi în Transilvania, Banat, Oltenia, Moldova (cf. *stânge* „stinge” < lat. *extinguere*, DLR, s.v.).

La eventuala obiecție că, deoarece *stăuină* și *stână* coexistă în aceleași arii lingvistice, primul nu poate fi considerat etimonul celui de-al doilea, am putea răspunde că nu ne aflăm în fața unui caz singular, că se mai întâlnesc situații în care conștiința legăturii cu termenul prim se pierde, din diferite motive, la vorbitorii ce populează ariile în discuție. Un exemplu recent din toponimia comunei Săliște SB ni-l furnizează V. Ursan: *Jghid* „trup de hotar – arătură și fânațe”, despre care Domnia sa notează: „termen necunoscut acum în zonă; nu este înregistrat în niciun dicționar al limbii române”, punându-l în legătură cu *zgâdară* „nuia, joardă”, *a zgândări*” (et. nec. în DEX) și *zgrâma*⁴⁶. Cum însă noi ne-am obișnuit a privi numele proprii sub raportul sonorizărilor și a fonizărilor consonantice⁴⁷, am transpus imediat acest toponim cu toate consoanele sonore în registrul surd: *Șchit* și, într-adevăr, în microtoponimia localității Săliște găsim: *Luncuța Șkitii* (p. 16), la bază fiind varianta învechită și regională *șchit* a lui *schit* (DLR, s.v.). Evident că locuitorii nu mai realizează azi (după ce schitul care va fi dat numele „luncuței” *Șchita* a dispărut) legătura dintre *Jghid* și *Șchit*.

6. În concluzie, vedem în forța asimilatoare a lui *i* accentuat un fonetism de o importanță deosebită, pe care l-am putea asemăna cu un aspirator care absoarbe toate vocalele învecinate. Înțelegerea clară a acestei forțe nu rămâne fără însemnate câștiguri în eforturile noastre de a descifra originea controversată a unor cuvinte.

SIGLE ȘI ABREVIERI

ADFR = *Antologie dialectal-folclorică a României*, vol. I–II. Ediție îngrijită și prefață de Constantin Otobăcu, București, Editura Minerva, 1983.

⁴¹ Vasile Ioniță, *Glosar toponimic. Caraș-Severin*, Reșița, 1972, p. 51.

⁴² DTB, III, p. 83.

⁴³ DTB, IV, p. 4.

⁴⁴ ADFR, I, p. 195 și 197.

⁴⁵ Al. Rosetti, *Limba descântecelor românești*, București, 1975, p. 105.

⁴⁶ Vasile Ursan, *Nume de locuri din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, 1995, p. 31-32.

⁴⁷ Simion Dănilă, *Sonorizări și afonizări consonantice în onomastica românească*, în „Anuar de lingvistică” (Iași), A, XXXIII, 1992–1993, p. 189-196.

- DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983.
DOR = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
DTB = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, Timișoara, I. A–B, 1984; II. C, 1985; III. D–E, 1986; IV. F–G, 1986; V. H–L, 1987; VI. M–N, 1989.
NALR – Banat. Date = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni – Banat. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei R.S.R., 1980.
Tel. Timiș = *Lista abonaților la serviciul telefonic din municipiul Timișoara și județul Timiș*, Timișoara, 1982.

A PHONETIC TENDENCY IN THE DIALECTS
OF WESTERN ROMANIA
(Abstract)

Researching the linguistic material collected in the western part of the country, the author notices the assimilating force of stressed *i* being so great that he considers this phenomenon more than a simple accident: it is a phonetic tendency according to the neo-grammarians. The immediate consequence of knowing this phonetic aspect is to correct some etymologies or to propose new ones, both for common names (*stăhul, stăina, stăit, stăui, stână*) and for proper Romanian names (person names: *Nediana, Osian, Strián, Trilă, Trion, Ulieru*).

*Școala Generală
com. Belinț
jud. Timiș*